

'Een intrigerend verhaal
dat doet denken aan
Haar naam was Sarah!
– De Telegraaf

PORSELEIN

Bettina Drion

ROMAN OVER EEN VERZWEGEN OORLOGSVERLEDEN

M
marmer

BETTINA DRION

PORSELEIN

Voor mijn vader

*'There's a crack in everything,
that's how the light gets in.'*

LEONARD COHEN

Proloog

HIJ TWIJFELDE OF HIJ DE MAGERE BRUG ZOU NEMEN OF DE Blauwbrug, en eenmaal bij de eerste aangekomen wist hij dat hij de verkeerde keuze had gemaakt. Hoewel het nog vroeg in de ochtend was – de zon kwam net boven de daken uit – hoorde hij in de Nieuwe Kerkstraat het geluid van barse stemmen, driftig dichtgegooide portieren, schreeuwende kinderen en huilende vrouwen. Hij hield stil op de hoek van de straat en zag zo'n tien meter verderop een aantal Duitse soldaten met zware helmen die een groep joden voor zich uit dreven. Het ijzerbeslag onder hun laarzen klonk kil en hard door de straat.

De joodse gezinnen werden naar een vrachtwagen met een open laadbak geleid die iets verderop in de straat stond. In de groep zag hij een oud echtpaar strompelen, de man met een kepeltje op, de vrouw slepend met een paar loodzware koffers, hij zag een moeder met een kinderwagen, hij zag huilende meisjes en een jongetje met een gekooid parkietje dat hem afgenomen werd. Je kon zien dat ze verschillende lagen kleding over elkaar heen droegen, hoewel het kwik al tegen de twintig graden liep.

‘Los, mach schon, du Schwein!’ riep een Duitse soldaat die waarschijnlijk de leiding had, te zien aan de strepen op zijn schouders. Hij had een vrouw aan haar arm vast en duwde haar de laadbak in. De Duitser werd geassisteerd door enkele leden van de Amsterdamse gemeentepolitie, die erop toezagen dat alle mensen onder de zeiloverkapping verdwenen.

‘Du Schwachkopf!’ riep de soldaat tegen iemand van de gemeentepolitie. ‘Dieser Transporter ist schon gerammelt voll, siehst du das denn nicht?’

Hij stapte van zijn fiets en staaarde naar het tafereel dat zich voor zijn ogen afspeelde. Naast hem stonden enkele voorbijgangers, en tegenover hem, bij de Amstel, begon zich ook een groepje te vormen. Met lege blikken keken ze toe. Achter de vrachtwagen stonden nog veel meer wagens te wachten, allemaal met donkere overkapping.

Een tweede wagen werd gevuld. Zodra de politie de joden in de laadbak had geduwd en de Duitsers de zeilen hadden afgesloten, reed de wagen weg. Een derde kwam, en een vierde.

Hij keek op zijn horloge. Dirk zou wel boos zijn dat hij te laat was.

Toen de vijfde wagen bijna vol was, schoot er een klein meisje onder de overkapping vandaan. Een van de politiemannen wilde haar bij de kraag grijpen, maar ze wist te ontkomen en rende weg in de richting van de dichtstbijzijnde huizen. In de vrachtwagen ontstond opwinding. De Duitse soldaat met de strepen op zijn schouders schoot naar voren. ‘Scheisse, hole das Mädchen zurück, schnell!’

Hij stond nog steeds naast zijn fiets, als aan de grond genageld, de handgrepen van zijn stuur stevig omklemmend. Het meisje rende vlak voor hem langs – hij wendde zijn gezicht even af – en ze hield stil bij een van de huizen, hard bonzend op de deur. ‘Doe open!’ riep ze.

De motor van de vrachtwagen werd gestart. Nog meer geschreeuw. De politieman riep tegen de chauffeur dat hij moest

wachten. De vrachtwagen reed een stukje achteruit en hield stil, vlak voor zijn fiets.

Gebiologeerd bleef hij naar het meisje kijken dat daar voor het huis stond, met haar knuistjes luid roffelend op de deur. Voorbijgangers rekten hun hals om het wat beter te kunnen zien; een gordijn werd verschoven, leek het, maar dat kon hij zich ook verbeeld hebben.

Uit de vrachtwagen klonk een vrouwenstem: ‘Kom terug, Hendel, ze doen toch niet open!’ Haar moeder, vermoedde hij.

De politieman kwam bij het meisje aan, greep haar ruw bij een arm, sleurde haar achter zich aan en duwde haar de vrachtwagen weer in.

‘Ausweis!’ Een barse stem klonk in zijn oor. Een van de Duitse soldaten liep op hem toe. De mensen naast hem haastten zich om weg te gaan.

‘Ich...’ zei hij. ‘Ich muss nach meine Arbeit. Ich arbeite daarginds, auf die andere Seite von die Brücke. Ik nehme auch wel eens de Blauwbrug – die Blaue Brücke bedoele ich, das macht mir nicht soviel aus. Maar omdat het so eine schöne Tag war, mit soviel Sonnenschein, dachte ich...’

‘Es ist mir egal was Sie dachten. Ausweis, sofort!’

Hij liet zijn persoonsbewijs zien. ‘Ich arbeite bij das Bevolkingsregister, daarginds.’ Hij wees nogmaals in de richting van de Magere Brug. ‘Das ist vlakbij Artis, pal daneben.’

‘Das Einwohnermeldeamt. Ich weiss wo das ist.’ De soldaat gaf hem zijn persoonsbewijs terug en keek hem laatzinnig aan. ‘Auf, los, schnell!’

Hij stapte op en fietste slingerend om een groep soldaten heen die bezig waren nieuwe vrachtauto’s te vullen met joden. Sommigen stapten gedwee de laadbak in, anderen verzetten zich, heftig om zich heen slaand. Snel keek hij de andere kant op en fietste door.

‘Wat ben je laat’, bromde Dirk toen hij eindelijk op kantoor was aangekomen. ‘We zouden toch extra vroeg beginnen? Hier is je stapel.’ Hij legde een aantal Jodenregistratieformulieren naast de bak met stamkaarten op zijn bureau. Sinds de Duitsers aan de macht waren, hadden ze het nog drukker gekregen op het bevolkingsregister dan daarvoor. Binnen een jaar moest iedereen een persoonsbewijs hebben, alle joden moesten zich verplicht melden en een registratieformulier inleveren. En alle straatnamen, genoemd naar het koningshuis, naar bekende joden of socialisten, moesten worden vervangen. De meeste afdelingen maakten overuren en overal waren achterstanden, die nog eens vergroot waren door de verhuizing van het Singel naar de Plantage Kerklaan vorig jaar. Hijzelf was twee dagen geleden bij Dirk Jansen op de afdeling geplaatst om hem te helpen met een achterstallige klus: het verwerken van de binnengekomen Jodenregistratieformulieren op de stamkaarten. Deze had allang klaar moeten zijn. De baas van Dirk had hiervoor flink op zijn kop gekregen van zijn baas, een NSB’er, en Dirk – die net was gepasseerd voor een promotie, had er flink de smoor in.

‘Ze waren bezig bij de Magere Brug.’ Hij legde een stapel kaarten voor zich neer en keek naar Dirk, die tegenover hem zat te werken. Dirk had een volle baard die eruitzag als een bruingrijs gemêleerd tapijt. Hij was moeilijk verstaanbaar en sprak met zijn lippen bijna gesloten onder zijn baard, waardoor het leek alsof er een muis onder het tapijt kroop. ‘Wie waren bezig?’ mompelde Dirk.

‘De Duitsers. Ik kon er niet door met mijn fiets.’

‘Ik zag ze ook. Bij de Van Woustraat stonden wel tien vrachtwagens. Het was al aangekondigd, vorige week. We hadden het er nog over tijdens de laatste kringbijeekoms.’

‘Weet jij waar die joden precies naartoe worden gebracht?’

‘Ze hadden het over Duitsland. Ze gaan daar werken, onder politietoezicht, dacht ik.’ Dirk haalde zijn schouders op. ‘Ik

weet het ook niet precies', murmelde hij en hij stak zijn hoofd in een bak met kaartjes.

Zijn collega was niet in de stemming voor een conversatie, dat was hem wel duidelijk. Hij schoof de kaartenbakken met de letters A tot en met C naar zich toe en legde de Jodenregistratie-formulieren ernaast. Aan de hand van de informatie op de formulieren moesten ze iedere joodse stamkaart voorzien van een zwarte J en onderbrengen in een aparte collectie, de Jodenbak.

'Deze is klaar.' Hij zette de Jodenbak op het bureau van zijn collega. Dirk controleerde of hij geen fouten had gemaakt of per ongeluk kaarten over het hoofd had gezien.

Hij keek op zijn horloge; nog twintig minuten tot de middag-pauze. Soms kwam zijn zoon Pietertje weleens langs in de middagschaft, als hij zijn broodtrommel thuis op het aanrecht laten staan. Dan liepen ze samen Artis in, onderwijl hun boterhammen opetend. In de gang klonk het gerinkel van de koffiekar; mevrouw Wetschrijvers was op de terugweg van haar ronde.

Een van de broers Arendtse stootte tegen hem aan op de gang toen hij 's middags van zijn pauze terug kwam. 'Zo, werk jij tegenwoordig bij Dirk Jansen op de afdeling?'

Hij deed net of hij niets hoorde en liep naar zijn bureau. De broers Arendtse moesten hem wel vaker hebben. Hij verdacht hen ervan gisteren zijn jas ergens anders te hebben opgehangen zodat hij moest wachten tot iedereen weg was voordat hij zijn jas weer terugvond. Als Arendtse of een van diens vrienden eraan kwam, moest hij ervoor zorgen dat hij geen koffie in zijn hand had, want voor hij er erg in had, duwden ze tegen hem aan en ging de hete koffie over zijn kleding. Vooral Walt Arendtse, met zijn borstelige wenkbrauwen en het uiterlijk van een filmster, had een scherpe tong. Niet alleen hem moesten ze hebben, ook de andere NSB'ers.

Dirk haalde zijn schouders op als hij er weleens over klaagde. 'Het is zo jammer dat de mensen niet begrijpen dat we beter met

de Duitsers kunnen samenwerken dan tegen ze vechten. Ik probeer het duidelijk te maken, maar ze begrijpen het niet. Natuurlijk heb ook ik liever geen oorlog. Maar daar is nu eenmaal niets meer aan te doen.'

Inmiddels was hij bij B aangekomen. Baantje, Th.; Bartels, A.C.; Beemsterboer, P.J.; Beets, P.; Bennekom, J.A.M.; Benjamin, L.I. De laatste kaart legde hij voor zich, controleerde of er een Jodenregistratieformulier aanwezig was, drukte er met zijn stempel een grote J op en stopte hem in de Jodenbak. Als hij vanmiddag de C afhandelde, kon hij morgen beginnen met de D.

Hij pakte een volgende stapel. Tot nu toe was hij geen bekenden tegengekomen.

1

*‘Dus jij bent vernoemd naar de tweede
naam van je oma.’*

HET HUIS WAARIN IK WOON IS EEN VAN DE KLEINSTE HUISJES aan de kade. Het stamt uit het begin van de vorige eeuw en als je het ziet staan vanaf de overkant of vanuit een bootje, dan ziet het er dapper uit tussen de andere huizen op de kade, grote herenhuizen van drie of meer verdiepingen. Het huisje heeft witgepleisterde muren en een hoge erker met glas-in-loodramen. De voortuin is omheind door een scheefstaand hek waar lavendel en duizendschoon tussendoor slingeren, en voor de erker staat een gietijzeren tuinbank.

Op dat gietijzeren bankje zat ik toen er een oude lichtblauwe Ascona voor de deur stopte. Een grote vrouw gekleed in een wijde witte broderiejurk met een korte spijkerjas stapte uit. Haar oranje krullen waaiden langs haar gezicht terwijl ze haar portier dichtklapte. Het was Anke, de moeder van een schoolvriendinnetje van mijn dochter. Ze verontschuldigde ze zich dat ze zo laat was, er stond een file op de A10.

Ik liet haar binnen en hield het kralengordijn voor haar open dat de plaats inneemt van de kamerdeur die niet meer dicht

kan, een van de vele gebreken van dit huisje. Anke kwam hier voor het eerst.

‘Wat aardig van je dat Fleur hier mocht spelen.’ Ze trok haar spijkerjasje uit en begroette haar dochter, die naast Sterre op de bank voor de televisie naar *Klokhuis* zat te kijken. Ze nam de kamer in zich op. ‘Wat een gezellig huis, Susan. Heel sfeervol. Je woont hier nog maar pas, toch?’

‘Ja, sinds een paar maanden. Mijn grootmoeder heeft hier altijd gewoond, de moeder van mijn vader.’ Ik vulde een ijzeren ketel met water in het open keukentje. ‘Ruim een jaar geleden overleed ze aan een hartstilstand. De ene dag stond ze nog pit-tig de was op te hangen in het washok hier achter het huis en de volgende dag was ze dood.’

‘Ja, zo gaat dat met oude mensen.’ Ze keek door het achterraam naar de tuin, waar een grote hortensia naast het washok bloeide.

Na mijn grootmoeders dood had het huisje een poos leegge- staan, totdat mijn vader en ik hadden besloten dat het tijd was om het op te ruimen. Terwijl mijn naderende scheiding in slier- ten nevel boven de Zaanse fabrieksrook zichtbaar werd, trans- formeerden mijn vader en ik het huisje van mijn oma in het be- gin van een nieuw leven voor Sterre en mij. Intussen hingen er spinnenwebben als doorzichtige gordijnen voor de ramen en en troffen we in het washok op een oude zwarte kist een nestje pas- geboren kittens aan van Sandra, de lapjeskat van mijn autisti- sche buurjongetje Oscar. Ik zette twee dampende koppen thee op de tafel in de achterkamer en hield haar een schaal met koek- jes voor. Ze pakte er twee uit.

‘Wat een mooi schilderij hangt daar.’ Ze wees op een doek dat boven de schouw hing.

‘Ja, dat heeft mijn grootmoeder geschilderd.’

‘Goh, wat knap.’ Ze stond op om het van dichtbij te bekijken.

Het schilderij was al oud. Hier en daar was de verf wat af- gebladderd. Er stond een ouderwetse porseleinen pop op met een roodgeblokt jurkje aan en een heel wit huidje. Ze zat op een

stoel met haar handjes uitgestrekt naar voren. Jammer genoeg was door de afgebladderde verf haar gezichtje niet meer duidelijk zichtbaar, en stonden er vage strepen doorheen waarvan ik me altijd afvroeg of ze bewust waren aangebracht. Rechtsonder stond in kleine lettertjes: *'Emma Suzanna, 1943'*.

'Dus jij bent vernoemd naar de tweede naam van je oma.'

Ik knikte.

Anke bekeek het schilderij aandachtig. 'Het is heel bijzonder. Ik vraag me af of het een pop moet voorstellen of een kindje. Ik bedoel: het is een pop, dat is duidelijk, maar het lijkt alsof ze het als een kindje heeft geschilderd.'

Geïntrigeerd volgde ze de contouren van het schilderij. 'Het heeft iets tragisch, door het effect van die strepen en de barstjes in de verf.' Ze keek me aan. 'Dus je grootmoeder was kunstenaar', besloot ze.

Ik knikte vaag. Mijn vader en ik waren het schilderij tegengekomen tijdens het leeghalen van het huis. Het stond in het was-hok, met zijn rug tegen een zwarte kist met oude rommel uit het verleden van mijn oma. 'Dat heeft oma geschilderd', zei hij nadat hij een vluchtige blik op het doek had geworpen.

'Echt waar? Ik heb nooit geweten dat oma schilderde.'

'Na de oorlog niet meer. Toen begon ze met borduren en heeft ze nooit meer een penseel aangeraakt.' Hij pakte het schilderij op, liep ermee naar de stoep waar de spullen voor het grofvuil opgestapeld stonden en zette het tegen een volle vuilniszak.

'Niet weggooien, hoor! Ik wil het wel hebben.'

Hij haalde zijn schouders op. 'Mij best.'

De zon scheen door de erker naar binnen en toonde de stofdeeltjes op de buffetkast. De meeste spullen in het huis waren nog van oma geweest, zoals de grote eiken boekenkast, de fluitketel en het gammele Queen Annestoeltje dat alleen nog maar het gewicht van de kat van de burens kan dragen. Ik kon het niet over

mijn hart verkrijgen ze weg te doen. Het was alsof ik daarmee de laatste resten van mijn oma zelf bij de vuilnisbak zette, alsof ze voor niets had geleefd.

Fleur klom bij haar moeder op schoot en aaide over de fijne rimpeltjes langs Anke's ogen. Ik vroeg me af hoe oud Anke was; zeker wel een jaar of vijf ouder dan ik, zo tegen de veertig, schatte ik.

'Waar woonde je voordat je hiernaartoe verhuisde?' vroeg ze. Hoewel Anke en ik elkaar bijna elke dag zagen op het schoolplein van onze kinderen, die samen in groep vijf zaten, wisten we nauwelijks iets van elkaar.

'In Amsterdam.' Ik legde haar kort uit dat ik sinds een paar maanden gescheiden was en dat Rick, Sterre's vader, daar nog steeds woont.

'Ach ja', zei ze. 'Je kunt maar beter gelukkig zijn alleen dan ongelukkig in een uitzichtloze relatie, toch?'

Ik negeerde haar vragende ondertoon. 'Hoe was het bezoek aan je grootvader?'

'Hij lag te slapen toen ik aankwam. Hij is erg in de war, hij begint een beetje dement te worden. Ja, wat wil je, hij is al dik in de negentig.'

Anke is een prater. Voordat ze haar thee ophad, wist ik dat ze sinds anderhalf jaar gescheiden was en dat ze co-ouderschap had over haar dochters Fleur van acht en Lisa van vijftien, dat haar ouders sinds een paar jaar in Portugal woonden – het begon met overwinteren, maar nu is het ook overzomeren geworden – en dat haar grootvader in zorgcentrum De Kinker in Amsterdam woonde en dat hij het eten daar niet lekker vond en dat zij daarom elke vrijdag een grote pan tomatensoep voor hem meebracht met geraspte Parmezaanse kaas van de markt – die kraam tegenover de Hema – en dat hij hele onsamenhangende verhalen ophing en dat hij de laatste tijd steeds beweerde dat hij een NSB'er heeft laten oppakken in de oorlog.

'Een NSB'er laten oppakken?'

‘Ja, dat zegt hij’, antwoordde ze giechelend. ‘Ik ben benieuwd wat ik volgende week weer van hem te horen krijg. Misschien beweert hij dan wel dat hij Robin Hood was die met gevaar voor eigen leven zijn liefde heeft weten te redden uit de klauwen van de vijand.’

Ze dronk haar laatste slok thee op. Haar blik gleed van de lila geborduurde spreid die over mijn bank ligt – ook een erfstuk van mijn grootmoeder – naar de helgroene gordijnen die in het verfbad iets te knal zijn uitgevallen. ‘Wat doe je voor werk?’ vroeg ze.

Ik vertelde haar dat ik etaleuse was bij een decoratiebedrijf, DeCoco.

‘Etaleuse’, herhaalde ze. ‘Dat verbaast me niets, te zien aan de inrichting van je huis; al die kleuren en die artistieke spulletjes, erg creatief.’

Zelf werkte ze halve dagen op kantoor en daarnaast was ze freelance journaliste. ‘Pas begonnen nog maar, hoor. Toen Bert en ik gingen scheiden heb ik een opleiding journalistiek gevolgd.’ Intussen had ze haar eerste opdracht al gehad, vertelde ze. ‘Een artikel over de gevolgen van het verdwijnen van kikkerdril in de vaargebieden rondom Amsterdam.’ Ze keek erbij alsof ze het geheimzinnige verleden van een beroemdheid aan het licht had gebracht.

‘Dat klinkt... interessant’, zei ik.

Ze knikte. ‘Ik hoop ooit nog eens een echt onderzoek te doen. Dingen boven water halen die niemand weet.’

‘Algen en modder dus, in plaats van kikkerdril.’

Ze lachte een rij kaarsrechte, hagelwitte tanden bloot. ‘Maar nu ik mijn eerste klus achter de rug heb, verwacht ik wel snel andere opdrachten.’

Ik stond op en pakte de lege kopjes van de tafel. Aan een gebrek aan zelfvertrouwen zou het niet liggen.

Ze keek me even aan. ‘Ach, je moet toch wat te wensen hebben in het leven. Heb jij geen wensen dan?’

Een ruim appartement met hoge ramen en een Frans balkon, uitkijkend over de Amstel, en een orgelman op de hoek die vergeten oude liedjes draait, liedjes die hij en ik alleen begrijpen. Ik liep naar het halletje om haar spijkerjasje te pakken. Mijn haar bleef hangen in het kralengordijn.

‘Een huis met een echte kamerdeur’, antwoordde ik.

2

Emma heette ze.

ZE KWAM AANLOPEN VANUIT HET NIETS. ZE LIEP EEN BEETJE voorzichtig, alsof ze voor het eerst hoge hakken aan had. Hij luisterde naar het geluid van haar voetstappen op het plaveisel, het ritme van iemand die zoekt en zoekt, twijfelt en weer verder gaat.

Sam zat op een bankje aan het water, op de plek waar drie grachten samenkwamen, en hij mijmerde over stromingen en verbindingen en over de wind die langs het water streek en over de golfjes, kabbelend tegen de kant. Op zijn schoot lagen enkele notitievellen en een potlood met een scherp gesneden punt. Ooit wilde hij een roman schrijven, maar hij wist geen goede plot. Het enige waar hij aan dacht was dat van die stromingen en verbindingen en dat van het kabbelende water. Flarden, momentopnames. En aan het aarzelende ritme van haar hakjes: snel, snel, langzaam, snel, het ritme van een gedicht.

Ze kwam op hem toelopen en vertelde dat ze op zoek was naar een mevrouw die zelf poppen maakte. Porseleinen pop-

pen. Ze was vergeten op welke gracht ze moest zijn. Emma heette ze. Emma van Boven.

‘Kunt u me wellicht helpen?’ vroeg ze. Ze nam haar hoed af en hield die met twee handen vast. Ik wil jou met van alles helpen, dacht hij en hij wees op de lege plek naast zich. ‘Wilt u misschien even hier komen zitten?’ Maar daarmee schrikte hij haar af. Haastig zette ze haar hoed weer op en dribbelde weg.

Een paar weken later maakte hij een ommetje in het Vondelpark met Hendrik Sliksema, die hij kende uit de tijd dat hij nog in Drenthe woonde. Hendriks ouders hadden een grote boerderij en Sam had samen met hem op de ambachtsschool gezeten, voordat zijn familie vanwege de werkloosheid en armoede naar Amsterdam was verhuisd.

Ze liepen weleens vaker samen op. Hendrik werkte bij een groot, net opgericht verzekeringskantoor aan de rand van het park. “Freeke en Co – 1933” stond er op een groot bord aan de voorgevel. Tijdens het wandelen kon hij oeverloos uitweiden over zijn baan en over zijn vrouw Riet, die uit de gegoede burgerij kwam. Sam zou nooit hebben geweten dat uitgerekend Emma ook een telg uit die gegoede burgerijfamilie was, als hij haar op een van die middagen niet had zien zitten op een bankje bij de vijver en op dat moment als aan de grond genageld bleef staan, zodat Hendrik, inmiddels vier passen verder, naar hem omkeek en vervolgens in de richting van zijn blik.

Dat zij daar zat, de jonge vrouw die sinds die eerste ontmoeting zijn gedachten beheerste, was niet de reden dat hij schrok. Het kwam door degene naast haar, een heer in een onberispelijk pak, met een onberispelijke gleufhoed in zijn hand. Hij streek even door zijn onberispelijke, achterovergekamde haar en gaf haar toen een kus. Op de mond.

Sam zag haar glimlachend naar de man opkijken en wendde zijn hoofd af. Hij wilde snel doorlopen, maar juist op dat ogenblik ontdekte Hendrik het tweetal en wuifde naar hen. ‘Kijk,

daar zitten Emma en haar vrijer. Emma is de zus van mijn vrouw. Ze willen zich binnenkort gaan verloven. Kom, dan stel ik je even voor.'

'Dat hoeft niet, hoor', sputterde hij nog tegen, maar Hendrik was al op weg.